

Π. ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ

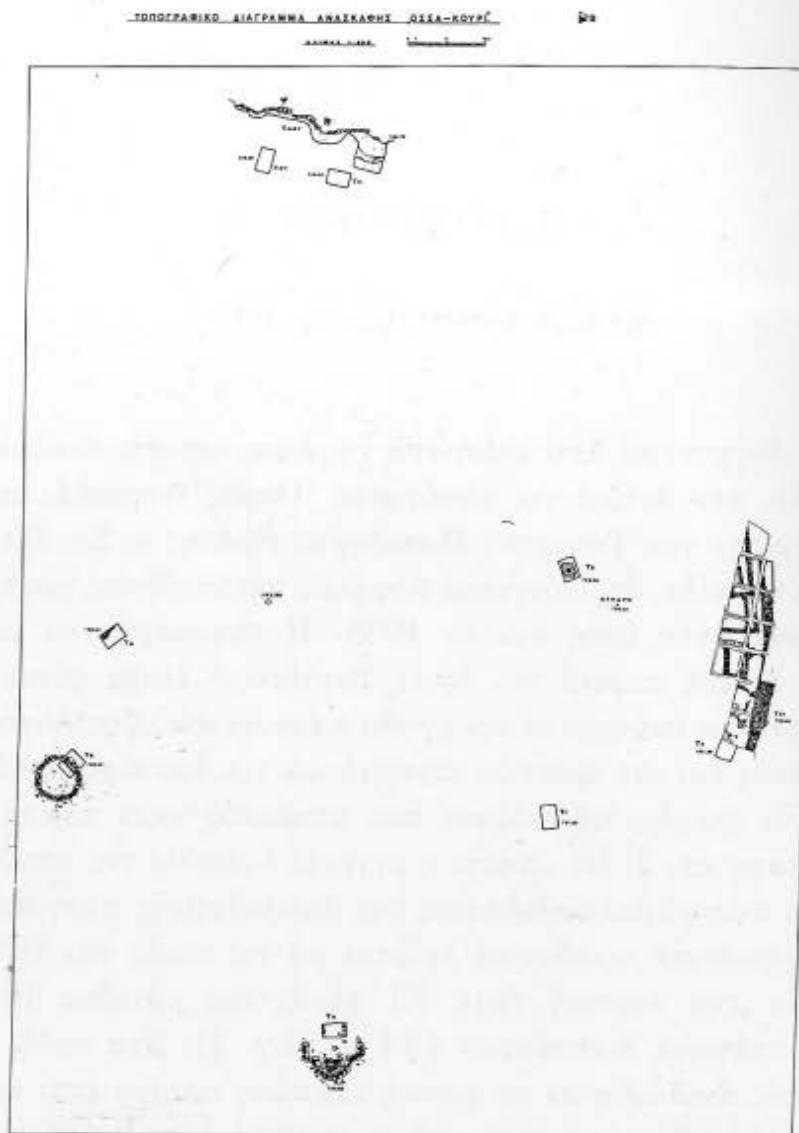
ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΟΣΣΑΣ 1988*

Τα πρώτα ενθαρρυντικά αποτελέσματα της δοκιμαστικής ανασκαφικής έρευνας στο λόφο «Κουρί», στα δυτικά της κοινότητας Όσσας Λαγκαδά, και το αμείωτο προσωπικό ενδιαφέρον του Υπουργού Μακεδονίας Θράκης κ. Στ. Παπαθεμελή για την ιδιαίτερή του πατρίδα, δημιούργησαν ασφαλείς προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση της έρευνας στη θέση και το 1988. Η ανασκαφή του μικρού ορεινού πολισματος στη δυτική παρειά του όρους Βερτίσκου¹ έλαβε φέτος συστηματικό χαρακτήρα. Θεωρήθηκε σκόπιμο να προηγηθεί η έρευνα στο υψίπεδο του λόφου, όπου υπάρχει μια επίπεδη έκταση αρκετών στρεμμάτων για δυο κύριους λόγους: 1) διότι στο χώρο αυτό τα οικοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν πέρυσι σώζονταν σε καλύτερη κατάσταση και 2) δεν υπήρχε η εγγενής δυσκολία της αποψίλωσης, έστω και εν μέρει, του πυκνού βαλανιδοδάσους της βορειοδυτικής πλαγιάς, όπου επίσης εντοπίστηκαν ελληνιστικά οικοδομικά λείψανα με τις τομές του 1987 (Σχ. 1).

Με αφετηρία την περσινή τομή Ζ1 χαράχτηκε κάναβος 16×24 μ., που περιέλαβε 24 τετράγωνα διαστάσεων 4×4 μ. (Σχ. 2). Στο φρύδι του λόφου οι ανασκαφικοί τομείς ακολούθησαν τη φυσική καμπύλη του και έτσι το πλάτος τους κυμάνθηκε από 1 έως 3 μ., με μήκος πάντα σταθερό 4 μ. Η έρευνα αναπτύχθηκε φέτος σε δέκα ανασκαφικά τετράγωνα, ολοκληρώθηκε σε δυο από αυτά, και, θα λέγαμε, ξεπέρασε τις προσδοκίες μας. Συγκεκριμένα, ο τοίχος πλάτους 2 μ. της δοκιμαστικής τομής Ζ1 του '87 που ερμηνεύτηκε ως οχυρωματικός περίβολος παρακολούθηθηκε σε όλο το μήκος των τεσσάρων τετραγώνων. Έτσι η αρχική μας υπόθεση ότι ο τοίχος αυτός αποτελούσε οχυρωματικό περίβολο της ακρόπολης του πολισματος αποδείχτηκε αληθής. Το τείχος ακολουθεί την καμπύλη άκρη του υψιπέδου και αποκαλύφτηκε σε μήκος 27 μ. Είναι κτισμένο ακατάστατα, από μικρές

* Στην ανασκαφή φέτος συνεργάστηκε ο Δ. Μαγουλίδης, πτυχιούχος αρχαιολογίας. Τα σχέδια της ανασκαφής έγιναν από τον Γ. Ανδρεάδη, μηχανικό της ΙΣΤ' Εφορείας Αρχαιοτήτων. Ολιγόημερη ανασκαφική έρευνα έγινε και στην προϊστορική τούμπα «Καραϊσκάκη» στα ανατολικά του χωριού. Τα πορίσματά της θα ανακοινωθούν από τον ανασκαφέα Κ. Σουέρεφ.

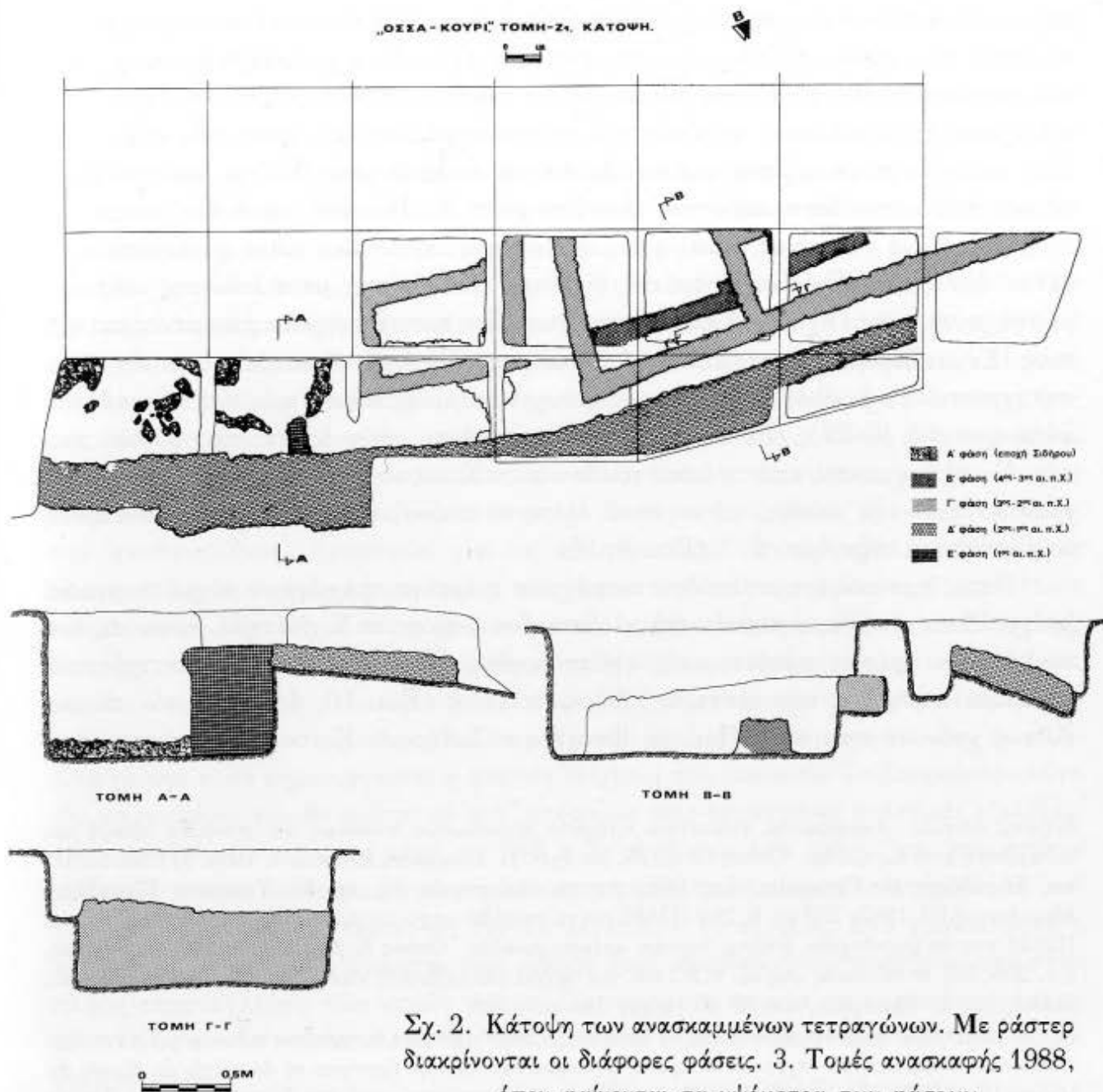
1. Ο οικισμός της Όσσας τοποθετήθηκε από ιστοριογεωγραφική άποψη στην περιοχή της δυτικής Βισαλτίας στην προηγούμενη, πρώτη γι' αυτήν, ανακοίνωση, Π. Αδάμ-Βελένη, Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη 1, 1987, 269 κ.ε. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ωστόσο ότι παρόλο που το όρος Βερτίσκος θεωρείται φυσικό όριο, γενικότερα υπάρχει πρόβλημα σχετικά με τα όρια μεταξύ Μυγδονίας και Βισαλτίας, βλ. και F. Papazoglou, Les villes de Macédoine à l'époque romaine, (1988) 351 κ.ε. Στη μελέτη αυτή ο οικισμός που ανασκάπτεται δεν περιλαμβάνεται σε καμιά από τις δυο παραπάνω περιοχές.

Σχ. 1. Τοπογραφικό σκαρίφημα του υψιπέδου όπου αναπτύχτηκε η ανασκαφή.

σχιστόπλακες με λίγα κομμάτια κεραμιδιών ανάμεσα. Διασώζονται μόνο τρεις σειρές από τη θεμελίωσή του (Εικ. 1). Στα νότιά του, δηλαδή στο εσωτερικό του, ήλθαν στο φως οικοδομικά λείψανα τριών οικιστικών φάσεων. Η νεότερη που εντοπίστηκε πολύ αποσπασματικά, θεμελιώνεται λίγο ψηλότερα από το τείχος και θα μας απασχολήσει παρακάτω.

Τα περισσότερα οικοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν ανήκουν σε μια φάση που βρίσκεται σε επίπεδο 0,50 μ. χαμηλότερα από τη θεμελίωση του τείχους. Ανήκουν σε τμήματα δύο κατοικιών. Ο εξωτερικός τοίχος του ενός, που φάνηκε σε μήκος 14 μ. απέχει 0,50-0,80 μ. από τον περίβολο, ενώ το δεύτερο σπίτι είναι πιο υποχωρημένο, σε απόσταση 1,5 μ. από το τείχος. Ανάμεσα στα δύο σπίτια σκάφτηκε στενό δρομάκι, «ρύμη» πλάτους 0,50 μ. Το γέμισμα του μικρού περάσματος περιμετρικά στο τείχος και της ρύμης είναι από χώμα με λατύπη, μικρά κομμάτια κεραμίδια και σποραδικά πέτρες. Οι τοίχοι των κατοικιών είναι αργολιθοδομικοί (Εικ. 2). Σώζονται μέχρι το ύψος των 0,40-0,50 μ. Η μακρόχρονη αγροτοκαλλιέργεια στο χώρο κατάστρεψε σε μεγάλο βαθμό τα οικοδομικά λείψανα και εξαφάνισε

πολύτιμα αρχαιολογικά στοιχεία για την ανωδομή των κατοικιών αυτών. Οι ενδείξεις δεν είναι σαφείς για την ύπαρξη πλινθοδομής πάνω από το ύψος του ενός μέτρου, όπως διαπιστώθηκε πέρυσι στα σπίτια της νοτιοδυτικής πλαγιάς, μια παρόμοια υπόθεση πάντως είναι πολύ πιθανή. Τα δάπεδα που εντοπίστηκαν είναι από πατημένο πηλό και η κεράμωση λακωνική με δυο μεγέθη κεραμιδιών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη αποχετευτικού αγωγού στον εξωτερικό τοίχο μιας κατοικίας. Ο αγωγός, κατασκευασμένος από μεγάλες σχιστόπλακες, αποχετεύει το νερό στο δρομάκι κατά μήκος του τείχους (Εικ. 3).

Από τα κεραμικά² κυρίως ευρήματα (Εικ. 4, 5), από δυο τμήματα κεφαλιών

2. Η φάση εντοπίζεται σε βάθος από 0,60-1 μ. περίπου. Για τη χρονολόγηση της ελληνοιστικής κεραμικής καθοριστικά υπήρξαν λίγα όστρακα και τμήματα αγγείων μελαμβαφών και με διακόσμηση

πήλινων ειδωλίων³ με χαρακτηριστικές κομμώσεις (Εικ. 6), αλλά και από χάλκινο νόμισμα⁴ που χρονολογείται γύρω στο 148 π.Χ. (Εικ. 7), η χρονική διάρκεια χρήσης των σπιτιών οριοθετείται από τον 3ο ως και το 2ο αι. π.Χ. Στο επίπεδο της τελευταίας σειράς θεμελίωσης εμφανίστηκε παλιότερη οικιστική φάση, πιο συρρικνωμένη από την προηγούμενη, μια και βρίσκεται σε απόσταση 0,50 μ. από τον εξωτερικό τοίχο των κατοικιών του 3ου-2ου αι. π.Χ. Η φάση αυτή δεν μπορεί να συσχετιστεί με το τείχος, αφού η θεμελίωση του τελευταίου είναι πάνω από μισό μέτρο ψηλότερα (Σχ. 3). Ο τρόπος δόμησης είναι όμοιος με αυτόν της νεότερης φάσης, μόνο που οι σχιστόπλακες των τοίχων είναι πιο συνεκτικά αρμοσμένες μεταξύ τους. Σημειώνουμε ότι το μοναδικό δάπεδο που εντοπίστηκε εδώ είναι και αυτό πηλόχριστο. Το ποσοστό της διακοσμημένης κεραμικής είναι όπως και στη νεότερη φάση χαμηλό (6-7%)⁵. Είναι ωστόσο ενδεικτικό το γεγονός ότι στο σύνολό του τοποθετείται χρονικά από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ως τον 3ο αι. π.Χ.⁶ Στην πρώιμη χρονολόγηση της φάσης, μέσα στον τέταρτο αιώνα, συνηγορεί και η ανεύρεση νομίσματος Αλέξανδρου Γ' ⁷ (Εικ. 8, 9).

Όπως προαναφέραμε, σε δυο τετράγωνα η έρευνα προχώρησε μέχρι το φυσικό βράχο. Διαπιστώσαμε λοιπόν ότι η φάση του 4ου αι. π.Χ. πάτησε πάνω σε δυο τουλάχιστον φάσεις προϊστορικής εγκατοίκησης. Τα λίγα, αλλά χαρακτηριστικά κεραμικά ευρήματα και τέσσερις λίθινοι πελέκει (Εικ. 10, 11), οδηγούν σε μια πιθανή χρονολόγηση στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου⁸. Κοίτες θεμελιώσεων που

δυτικής κλιτύς. Αναφέρονται ενδεικτικά τμήματα ομφαλωτών πινακίων και σκυφίδια αβαφή και μελαμβαφή από τις ομάδες Όσσας 13 και 34, βλ. σχετ. Η. Thompson, *Hesperia* 3, 1934, 371 εικ. 55 D5 και δακρυδόχος Η. Thompson, ό.π. 368, για τα ίδια αγγεία βλ. και Κ. Τσακάλου-Τζαναβάρη, *Μακεδονικά* 23, 1983, 253 σχ. 8, 256 Π2485 για το σκυφίδιο με χείλος προς τα έξω και 259 Π2515 και Π2521 για το μυροδοχείο. Επίσης λυχνάρι ακέραιο ομάδας Όσσας 8, βλ. Κ. Τσακάλου-Τζαναβάρη, ό.π. 255, εικ. 8 (πρώιμος 3ος αι. π.Χ.) και για τμήμα μελαμβαφούς κανθάρου με κάθετες ραβδώσεις ομάδας 12, Η. Thompson, ό.π. Β 46 (αρχές 3ου αι. π.Χ.).

3. Δυστυχώς σώζεται μόνο το πίσω τμήμα των κεφαλιών των γυναικείων ειδωλίων. Το ένα έχει πεπονοειδή κόμμωση βλ. σχετ. S. Besques, *Catalogue raisonné de figurines et de reliefs du Musée du Louvre III* (1972) 374 D3287, D3290, εικ. 211 (χρονολογούνται μέσα στο δεύτερο μισό του 2ου αι. π.Χ.). Για την κόμμωση του άλλου βλ. ό.π. 374, D 3248, D 3249 εικ. 209 (χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ.).

4. Για το νόμισμα βλ. SNG, *Danish National Museum*, (1982), πίν. 34, άρ. 1322.

5. Από το σύνολο της κεραμικής στάθηκε δυνατό να δω αναλυτικά μόνο το μισό. Τα υπόλοιπα όστρακα βρέθηκαν ακόμα σε στάδιο καθαρισμού.

6. Η φάση εντοπίζεται σε βάθος 0,90 μ. έως 1,75 μ. Αρκετά ασφαλείς χρονολογήσεις δίνουν και εδώ ορισμένα τμήματα αγγείων, όπως τμήμα ανοικτού δίωτου μαγειρικού σκεύους ομάδας 12, προχολή από *Ιγδίον* (mortar) ομάδας 28, Br. Sparkes - L. Talcott, *Black and Plain Pottery, The Athenian Agora XII* (1970) (στο εξής *Agora*) εικ. 92 1911, τμήμα πινακίου με κάθετες λαβές ομάδας 30, *Agora* ό.π. αρ. 761 και μελαμβαφές όστρακο με κατακόρυφες ραβδώσεις ομάδας 22, *Agora* ό.π. αρ. 711.

7. Για το νόμισμα βλ. Η. Gaebler, *Die Antiken Münzen von Makedonia und Paionia* (1935), πίν. XXXI, 25, 27.

8. Η εμπειρία μου σε προϊστορικό υλικό δεν είναι μεγάλη. Για χρήσιμες συζητήσεις πάνω στο θέμα ευχαριστώ τη συνάδελφο κ. Μ. Παππά και τον επίκ. καθηγ. κ. Κ. Κωτσάκη. Και οι δυο εξέφρασαν τη γνώμη ότι διεξοδικότερη μελέτη του υλικού πιθανά θα οδηγήσει σε πρωιμότερη χρονολόγηση δηλ. Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

εντοπίστηκαν στο βράχο έδειξαν ότι ο τελευταίος χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή των σπιτιών αυτών.

Ανασυνθέτοντας την εικόνα που παρουσίασε ο οικισμός από τις παλιότερες στις νεότερες φάσεις του συνοψίζουμε ως εξής: πάνω σε αλληπάλληλα στρώματα εγκατοίκησης της Εποχής Σιδήρου δημιουργείται μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. οικιστικός πυρήνας, την έκταση του οποίου σ' αυτό το στάδιο της έρευνας δεν είμαστε ακόμη σε θέση να γνωρίζουμε. Ανερμήνευτη παραμένει και η διαπίστωση του μεγάλου χρονικού κενού στην εγκατοίκηση, σχεδόν πέντε αιώνες, από την προϊστορική στην κλασική εποχή. Η περίπτωση θα πρέπει να εξεταστεί ίσως σε σχέση με άλλες θέσεις του μακεδονικού χώρου όπου παρατηρείται το ίδιο φαινόμενο⁹. Η φάση του 4ου αι. π.Χ. έχει διάρκεια ζωής περίπου εκατό χρόνια. Πιθανή αιτία καταστροφής του πολισματος, γύρω στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., είναι μια πυρκαγιά, υπολείμματα της οποίας εντοπίστηκαν στο επίπεδο της φάσης αυτής. Ο νέος οικιστικός ιστός που αντικαθιστά τον παλιό διατηρεί τους ίδιους άξονες, είναι όμως πιο αναπτυγμένος, προφανώς για να εξυπηρετήσει μεγαλύτερες πληθυσμιακές ανάγκες. Κάποια κανονική οργάνωση του χώρου στα σπίτια του 4ου αι. γίνεται τώρα ευκρινέστερη. Τα μέχρι στιγμής οικοδομικά λείψανα επιτρέπουν την υπόθεση της ύπαρξης ενός, έστω και υποτυπώδους ορθογώνιου συστήματος, με οικοδομικές νησίδες και δρομάκια ανάμεσά τους. Η περίοδος ζωής των σπιτιών αυτών διαρκεί και πάλι για έναν αιώνα περίπου, από τα μέσα του 3ου μέχρι τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Στα χρόνια αυτά δημιουργείται η ανάγκη τείχισης του οικισμού. Το βασικότερο λόγο της κατασκευής του θα πρέπει να αναζητήσουμε στις ταραγμένες πολιτικές εξελίξεις της μακεδονικής ιστορίας μετά το 168 π.Χ. Ανάμεσα στο τείχος και στα σπίτια αφήνεται στενός διάδρομος για απρόσκοπτη περιμετρική κίνηση εσωτερικά. Η ζωή του πολισματος ιχνηλατείται ως τον 1ο αι. π.Χ. - 1ο αι. μ.Χ. Στα χρόνια αυτά η αύξηση του πληθυσμού φαίνεται πως ώθησε τους κατοίκους της μικρής κώμης στην πλήρη εκμετάλλευση των κενών χώρων. Σε ορισμένα σημεία το πέρασμα ανάμεσα στο τείχος και τα σπίτια κλείνεται, έτσι ώστε να δημιουργηθούν νέοι ωφέλιμοι χώροι εγκατοίκησης.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής είναι πενιχρά. Περιορίζονται σε ικανές ποσότητες άβαφης κεραμικής καθημερινής χρήσης. Μεγάλα αγγεία, όπως πιθάρια, αμφορείς, υδρίες, κρατήρες δεν είναι τόσο συνηθισμένα όσο αυτά με μικρότερες διαστάσεις οινοχόες, λέβητες, λεκανίδες, πινάκια, σκυφίδια, πυξίδες και κάρθαροι. Τα διακοσμημένα αγγεία, αν και σπανιότερα, χαρακτηρίζουν χρονολογικά τις φάσεις του οικιστικού πλέγματος. Στο σύνολο των πιο εκλεπτισμένων αγγείων με μελαμβαφές γάνωμα καθώς και με διακόσμηση εμπιέστη, εγχάρακτη, τύπου δυτικής κλιτύος ή ανάγλυφη¹⁰ δε διαπιστώθηκαν εισαγωγές. Τόσο αυτά όσο και τα αβαφή καθημερινής

9. Από προσωπική ανασκαφική πείρα αναφέρω ενδεικτικά τις θέσεις της αρχαίας Κύρρου στην Αραβησσό και της ελληνιστικής πόλης στις Πέτρες Φλώρινας, όπου παρατήρησα το ίδιο φαινόμενο.

10. Χωρίς να αποκλείω το ενδεχόμενο της απλής σύμπτωσης αναφέρω ότι φέτος τα δείγματα ανάγλυφης κεραμικής υπήρξαν μεμονωμένα, σε αντίθεση με πέρυσι που βρέθηκαν σε μεγαλύτερο

χρήσης σκεύη μοιάζουν να είναι κατασκευασμένα από τον ιδιάζοντα πηλό της περιοχής του λόφου. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι στην τεχνική, στα σχήματα και στη διακόσμηση μιμούνται αντίστοιχα πρότυπα των μεγάλων μακεδονικών αστικών κέντρων και της νοτιότερης Ελλάδας.

Ενδεικτική για τις ασχολίες και τη σίτιση των κατοίκων είναι η αφθονία οστών ζώων, βοοειδών, αιγοπροβάτων, αγριόχοιρων και διαφόρων ποικιλιών ελαφιών¹¹. Χαρακτηριστικά είναι και τα τέσσερα μικρά κοπτικά αγροτικά εργαλεία που βρέθηκαν (Εικ. 12). Από τις κύριες ενασχολήσεις των γυναικών και σ' αυτό το πόλισμα θα ήταν η υφαντική, όπως φαίνεται από τις άφθονες αγνύθες σε τύπους κοινούς, αλλά και σε έναν που επιχωριάζει. Πρόκειται για ένα υφαντικό βάρος αρτόσχημο, γνωστό και σε άλλες περιοχές. Μια μάλιστα από τις αγνύθες αυτές βρέθηκε σφραγισμένη από το δακτυλιόλιθο του κατασκευαστή της (Εικ. 13). Παριστάνει γυμνή καθιστή στα γόνατα μορφή (αστραγαλίζουσα).

Η φετινή ανασκαφή της Όσσας υπήρξε μια ευχάριστη έκπληξη. Στην απομακρυσμένη ορεινή αυτή περιοχή ήλθαν στο φως αλλεπάλληλα στρώματα προϊστορικής και ιστορικής κατοίκησης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η διαπίστωση της φάσης του 4ου αι. π.Χ., μια και για την οργάνωση των μη αποικιακών πολισμάτων στα χρόνια αυτά οι γνώσεις μας είναι μηδαμινές. Τα νέα στοιχεία που θα προκύψουν από τη μελλοντική έρευνα στο χώρο, τόσο για την πολεοδομική συγκρότηση όσο και για τη διοικητική του λειτουργία θα ανασυνθέσουν την ιστορική εικόνα του οικισμού για τον οποίο, όπως δείξαμε στην περσινή μας ανακοίνωση, οι πηγές υπήρξαν τόσο φειδωλές.

Θεσσαλονίκη,
Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη

ποσοστό. Πιθανόν η νοτιοδυτική πλαγιά του λόφου, όπου και τα περισσότερα δείγματα ανάγλυφης κεραμικής, να κατοικήθηκε αργότερα, μόνο στα υστεροελληνικά χρόνια.

11. Η ύπαρξη ελαφιών δικαιολογείται από το κλίμα της περιοχής. Τη διαφορετική τους ποικιλία διαπίστωσε η παλαιozoολόγος κ. Ε. Γιαννούλη, η οποία κατά το διάστημα που έβλεπα το υλικό της ανασκαφής έτυχε στο Μουσείο για μελέτη υλικού από τη Θέρμη.

EXCAVATION AT OSSA, 1988

by P. ADAM-VELENI

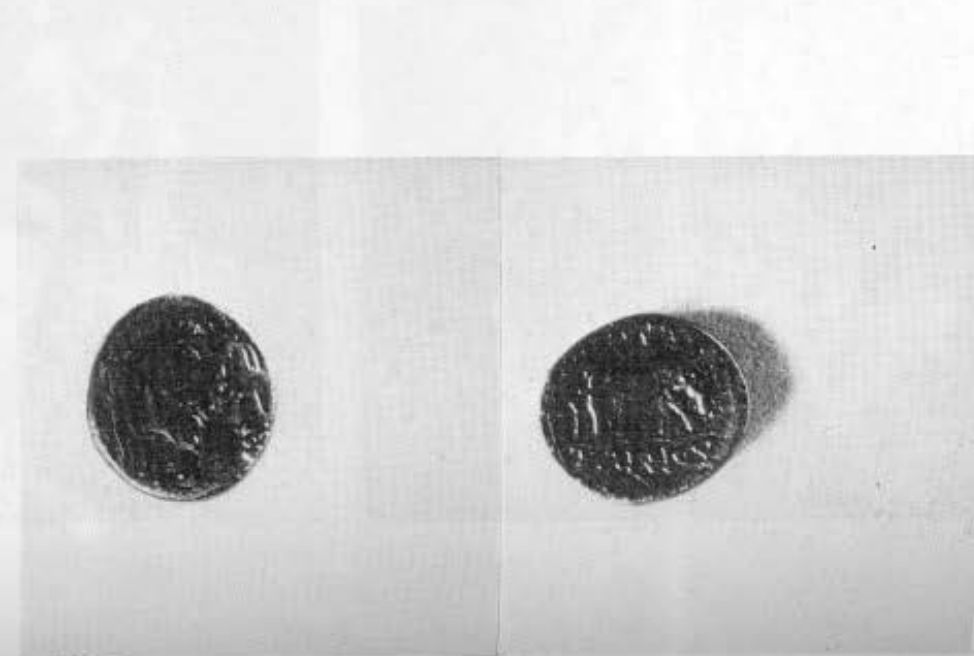
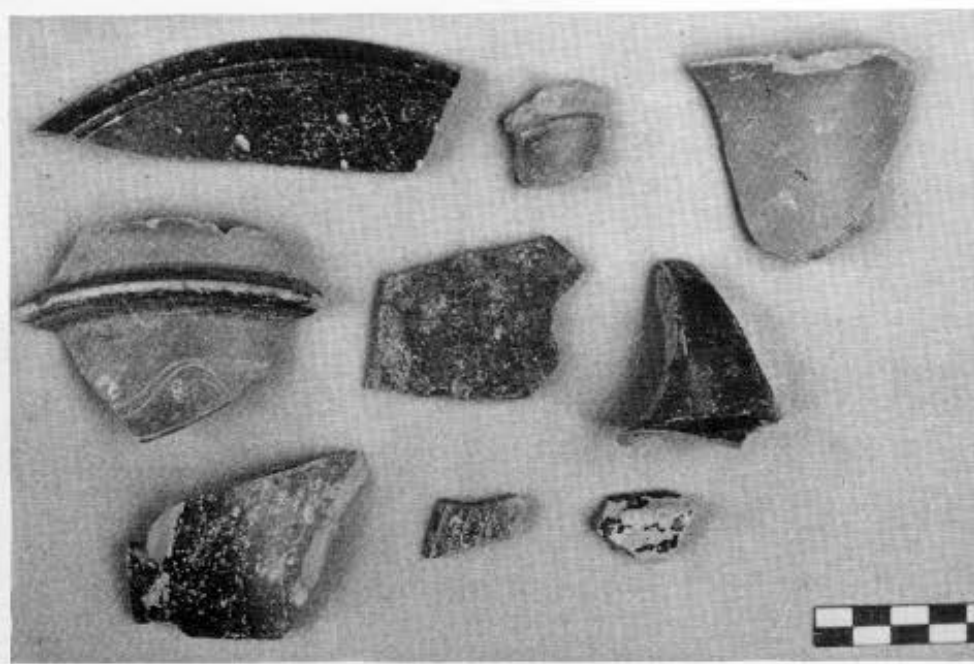
The systematic excavation of the small mountainous urban settlement of ancient Bisaltia started this year. The excavation was carried out in ten squares of the excavational grid (4×4 m.), in the highest plateau of the hill, where the fortification wall of the citadel was discovered last year.

The excavation yielded the following evidence: a settlement of unknown original size was founded immediately after the middle of the 4th century, in an area occupied by continuous Iron Age habitation. The settlement of the 4th century survived for about 100 years and was destroyed probably by fire. The main axes of the urban-plan were preserved in the new one which replaced the old immediately after the destruction. However, the new plan was more developed in order to meet the needs of the increased population. Furthermore, it seems that the new plan employed a kind of grid based on the rectangular system.

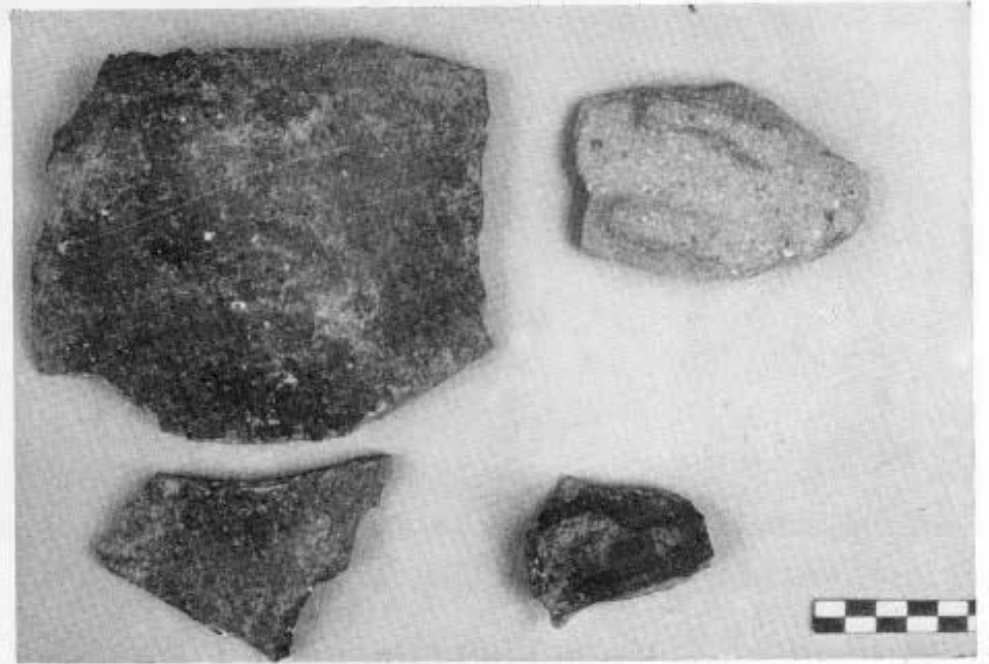
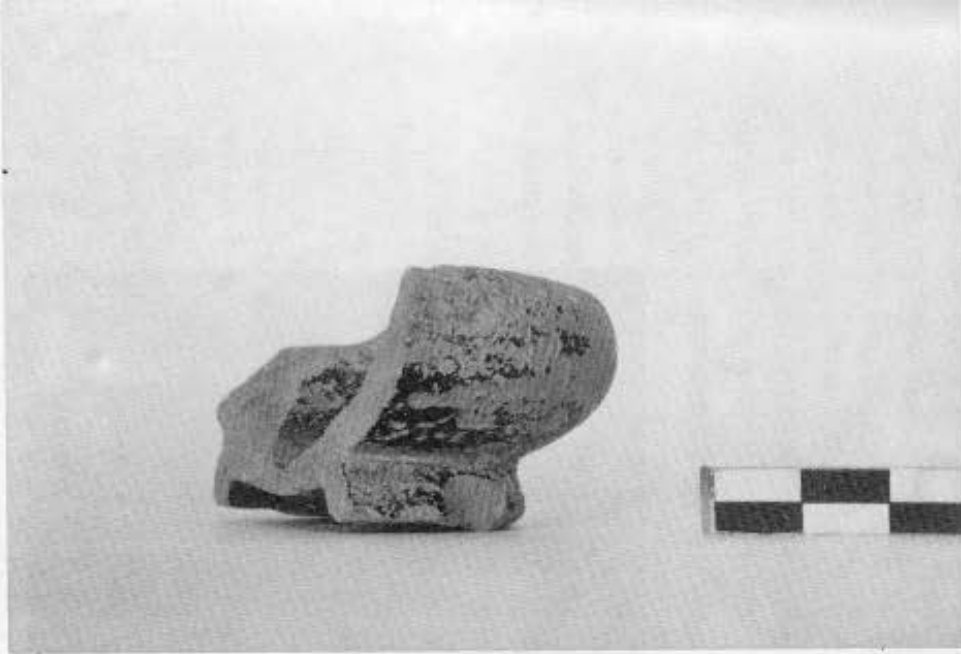
This phase of the small town lasted about a century (mid-3rd to mid-2nd century B.C.). The walls of the town were built during this period (in the 2nd century) and a narrow path existed between the town buildings and the walls to serve the circulation. In the 1st century B.C. this path was occupied by houses, due to the increase of population.

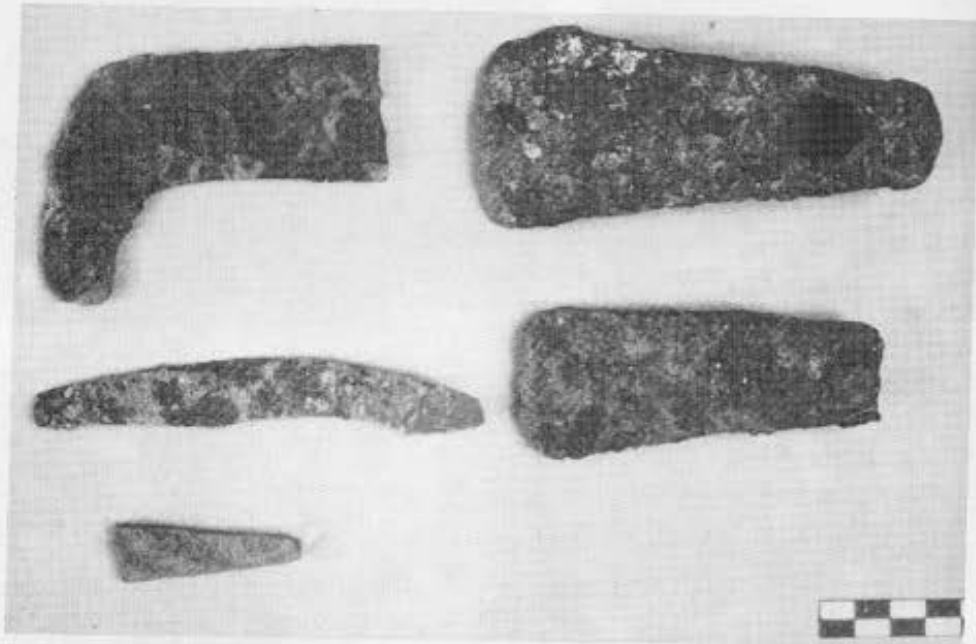
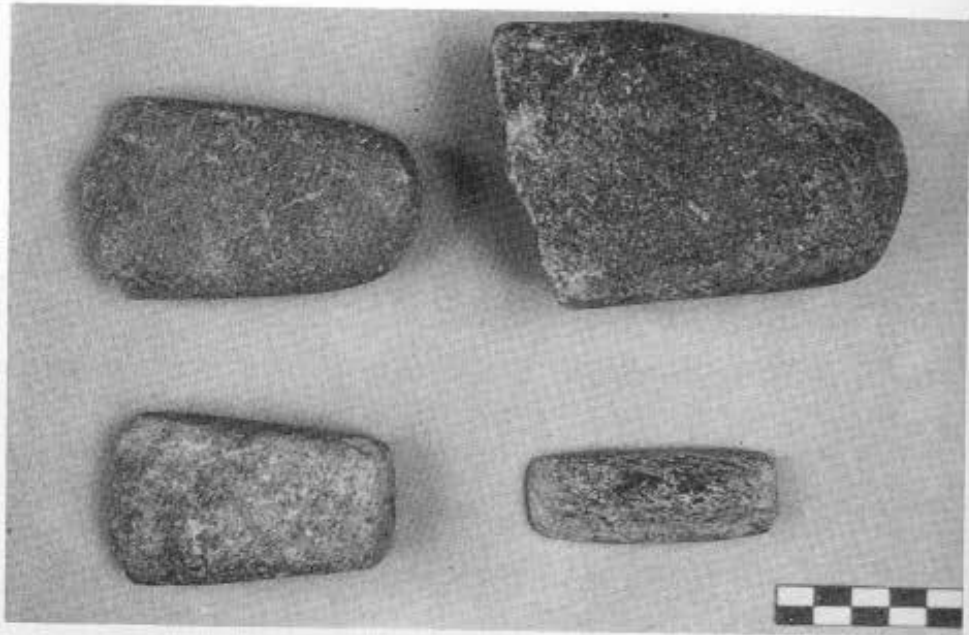
1. Όσα. Άποψη τμήματος του τείχους, όπου διακρίνονται οι τρεις σειρές θεμελίωσής του. 2. Άποψη εσωτερικού τοίχου σπιτιού. 3. Τετράγωνο 4. Διακρίνεται ο αγωγός και ο τοίχος κατοικίας (3ος-2ος αι. π.Χ.). Βαθύτερα φαίνεται ο τοίχος της παλιότερης φάσης (4ος-3ος αι. π.Χ.).

4, 5. Διάφορα όστρακα ελληνιστικών χρόνων. 6. Το πίσω τμήμα κεφαλιών πήλινων γυναικείων ειδωλίων.

8. Σκυφίδιο του 4ου αι. και λυχνάρι του 3ου αι. π.Χ. 9. Νόμισμα Αλέξανδρου Γ'. 10. Κεραμική προϊστορικών χρόνων.

11. Λίθινοι πελέκεις. 12. Σιδερένια αγροτικά εργαλεία ελληνιστικών χρόνων. 13. Ενσφράγιστη αγνύθα.